

Методичні рекомендації щодо розроблення програми виховання особистості та учнівського колективу

Н.В. Яременко

Виховання - це процес залучення особистості до засвоєння вироблених людством цінностей, створення сприятливих умов для реалізації нею свого природного потенціалу та творчого ставлення до життя, спрямований на утвердження суспільно значущих норм і правил поведінки особистості. **Особистість** - суспільна істота, яка вільно та відповідально визначає свою позицію серед інших, здатна до свідомих соціальних дій; орієнтується у своїй життєдіяльності на прийняті у суспільстві цінності. Система цінностей і якостей особистості розвивається і виявляється через її власні ставлення. Цей процес передбачає поєднання інтересів особистості (вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності), суспільства (саморозвиток особистості має здійснюватися на моральній основі), держави, нації (діти мають зростати національно свідомими громадянами, патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі). Формування ціннісного ставлення особистості до суспільства і держави, до себе і людей, свого фізичного „Я”, природи, праці та мистецтва має виявлятися в особистісному зростанні кожної дитини, її гармонійному розвитку, становленні громадянина України, здатного виявляти національну гідність, успішно самореалізовуватися в соціумі як сім'янин, професіонал, носій культури. Здійснення означених завдань можливе за умови реалізації проектно-цільового підходу до управління виховним процесом та його організації, що зумовлює необхідність розробки класними керівниками (вихователями, педагогами-організаторами) програм виховної роботи з учнівськими колективами.

Програма - це наперед продуманий план якої-небудь діяльності, роботи. Програма виховної роботи є результатом проектно-цільової діяльності педагога, яка включає такі компоненти: діагностування; визначення й обґрунтування педагогічних завдань; моделювання й прогнозування; проектування: планування й організація різних видів діяльності з метою залучення до них учнів; моніторинг динаміки рівня життєвої активності вихованців; корекція (самокорекція) та регуляція (саморегуляція) відхилень у їхньому розвитку; аналіз та прогнозування виховних ситуацій.

Таким чином, структура проектування виховного процесу на рівні окремої школи, паралелі класів, окремого класу має такий вигляд:

1. **Психолого-педагогічна діагностика** рівнів психічного, фізичного, соціального та духовного розвитку школярів. Діагностування в педагогіці та психології визначають як діяльність з вивчення станів об'єктів і суб'єктів виховання, їхнього розвитку та прогнозування процесів виховання й формування особистості та учнівського колективу. На етапі проведення попереднього діагностування відбувається збір інформації про реальну психолого-педагогічну ситуацію виховного процесу. Застосування педагогами різних методів та цілісних методик вивчення учнівських колективів, прийомів аналізу отриманих результатів сприяє ефективній інформаційній забезпеченості виховного процесу.

2. **Визначення й обґрунтування педагогічних завдань, попереднє прогнозування.** Серцевиною проектування педагогічного процесу є визначення й обґрунтування педагогічних завдань. Вони розв'язуватимуться у процесі організації (самоорганізації) здорового способу життя як важливої передумови психічного розвитку особистості. А психічний розвиток особистості здійснюється шляхом формування ціннісних орієнтацій та організації: щоденних занять фізичною культурою; предметно-перетворювальної діяльності, яка включає працю із самообслуговування, в природі, сімейно-побутову, сільськогосподарську, технічно-конструкторську, образотворчу, декоративно-прикладну тощо; навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної діяльності як організацію міжсуб'єктних взаємодій, а також оцінно-орієнтаційної діяльності, яка передбачає актуалізацію знань, емоцій, почуттів, формування здатності оцінювати діяльність особистості та її поведінку, взаємооцінювати, критикувати й бути самокритичним, в результаті чого особистість може робити самостійний моральний вибір.

Процес моделювання передбачає створення словесних або понятійних аналогів тих об'єктів, до яких застосовують активні дії. Модель об'єкта відтворює його динамічні або функціональні характеристики й уможливує дослідження їх змін під впливом передбачуваних активних дій. Варіанти цих дій є основою для розроблення змін об'єкта. Матеріалом для моделі є інформація, отримана під час діагностування. Результати процесу моделювання дають можливість зробити попередню корекцію мети проекту. Прогнозування передбачає спеціальне дослідження перспектив розвитку певного об'єкта або явища. Воно включає визначення як передбачуваних проблем, що можуть виникати в процесі роботи з об'єктом, так і засобів їх розв'язання, враховуючи критерії, що запрограмовані у моделі.

3. **Планування й організація діяльності учнів.** Суть цього процесу в межах проектування відрізняється від загальноприйнятого розуміння педагогічного планування лише тим, що зміст,

методи та організація виховної роботи стають підпорядкованими логіці розвитку об'єкта педагогічного управління, визначеного на етапах моделювання й прогнозування. Скласти план у межах проекту означає створити єдину на рівні всього закладу систему дій, спрямовану на реалізацію моделі, систему завдань, алгоритми й засоби їх розв'язання. Залучення учнів до найрізноманітніших видів діяльності (навчально-пізнавальної, фізично-оздоровчої, предметно-перетворювальної, соціально-комунікативної та оцінно-орієнтаційної) має забезпечувати максимальну реалізацію їхньої активності, самостійності, ініціативності, самотворчості. А це передбачає здійснення моніторингу активності суб'єктів виховання в різних видах діяльності, визначення динаміки рівнів розвитку активності.

4. Моніторинг динаміки рівня життєвої активності вихованців. Аналіз педагогічного моніторингу дає можливість регулювати й коригувати міжсуб'єктні взаємодії в розвитку та поведінці школярів, а також є обов'язковою умовою для коригування завдань, планування й програмування.

5. Регулювання (саморегулювання) й корекція (самокорекція) відхилень у фізичному, психічному, соціальному й духовному розвитку, спілкуванні й поведінці, а також міжсуб'єктної особистісно-розвивальної взаємодії.

6. Аналіз та прогнозування виховних ситуацій міжсуб'єктної взаємодії на індивідуальному та груповому рівнях.

Програма виховання розробляється на весь період виховної роботи з учнями з урахуванням їхніх вікових, індивідуальних та психолого-педагогічних особливостей (для роботи з учнями 1-4 класів, 5-12 класів або 5-9 та 10-12 класів). Структурними елементами програми є: її назва, у якій має бути закладена основна ідея програми; пояснювальна записка, в якій чітко визначається мета й завдання організації виховного процесу, принципи та концептуальні підходи до його реалізації, методи, прийоми, засоби та організаційні форми роботи, очікувані (прогнозовані) результати; зміст діяльності; основні дефініції (ключові поняття, терміни, категорії тощо); використана та рекомендована література (для педагога та вихованців). Зміст програми виховної роботи може бути структурованим у відповідності з її назвою, ідеєю. З метою забезпечення ефективної реалізації програми може бути підготовлений навчально-методичний посібник чи методичні рекомендації.

Реалізація програми здійснюється завдяки плануванню виховної роботи з учнями.

Планування - одна з важливих передумов ефективності системи позакласної виховної роботи. Під плануванням виховної роботи педагога як класного керівника (вихователя, організатора дозвілля учнівської молоді) доцільно розуміти процес його спільної діяльності з іншими педагогами, батьками та учнями з метою визначення мети, завдань, змісту та способів організації виховного процесу й життєдіяльності в учнівському колективі. Основу цієї діяльності становить моделювання, адже план виховної роботи є моделлю одного із фрагментів майбутнього стану виховного процесу. План роботи класного керівника (вихователя, педагога-організатора) передбачає організацію позакласної роботи з учнями, їх змістовного дозвілля у канікулярний період, під час перерв та після уроків. Цілеспрямоване й чітке планування роботи педагога з урахуванням його професійних та особистих можливостей визначає позитивні результати позакласної виховної роботи зі школярами. План роботи - основний документ, який відображає зміст, методи та форми роботи класного керівника (вихователя, педагога-організатора), його кваліфікацію і рівень педагогічної майстерності.

Планування роботи є складним процесом, який визначається

вмінням враховувати: мету й завдання виховання; рівень розвитку й вихованості вихованців; їхні запити, інтереси та потреби;

можливості виховуючого середовища (культурно-освітніх і позашкільних навчальних закладів та установ, батьків і громадськості);

• підготовленість учителя (вихователя, педагога-організатора) до організаторської роботи та його власний досвід виховання дітей, підлітків, старшокласників.

Необхідність здійснення планування виховної роботи з учнями зумовлюється його **функціями**.

1. Спрямовуюча функція пов'язана з визначенням у процесі планування сфери, мети й змісту педагогічної діяльності, її предмета, конкретних напрямів і видів діяльності.

2. Прогнозуюча - полягає в тому, що в процесі розробки плану формується педагогічний задум, проектується майбутній стан педагогічної системи, прогножуються результати її функціонування й розвитку.

3. Координуюча (організаторська) - дозволяє педагогам за допомогою обґрунтованих і раціональних дій у ході планування отримати чітку й зрозумілу відповідь на питання: хто, коли, що і де повинен робити.

4. Контрольна - окремий педагог має можливість за допомогою складеного плану

контролювати й коректувати траєкторію свого шляху до досягнення визначеної мети.

5. Репродуктивна (відтворювальна) - передбачає, що через певний проміжок часу за планом можна відновити зміст і обсяг виконаної роботи.

Для успішного здійснення планування необхідно дотримуватися таких **принципів** педагогічного моделювання: системності, конкретності, оптимальності, діалогу, індивідуальності, науковості, неперервності. Розкриємо сутність кожного із зазначених принципів.

1. Принцип системності. Учасники планування мають розглядати виховний процес як складну систему, що складається із сукупності взаємопов'язаних та взаємодіючих компонентів. Такими компонентами є суб'єкти виховної діяльності: класні керівники, учні школи, їхні батьки, педагоги школи, інші дорослі люди, які причетні до виховання школярів; їхні індивідуальні та колективні інтереси, потреби, ціннісні орієнтації; цілі, принципи, зміст, форми та способи організації спільної діяльності, спілкування та стосунків; внутрішні та зовнішні зв'язки шкільного співтовариства; критерії, показники, методи та прийоми вивчення, аналізу й оцінки стану та результатів виховного процесу.

2. Принцип конкретності. У процесі планування доцільно враховувати інтереси та потреби усіх членів шкільного колективу, рівень його розвитку та перспективи зростання. Не слід сліпо копіювати справи, які проводяться в інших загальноосвітніх навчальних закладах. Правильність вибору тих чи інших організаційних форм виховної роботи залежить від усвідомлення специфічних особливостей педагогічної ситуації в конкретній віковій чи різновіковій групі. Дотримання даного принципу передбачає включення до плану роботи конкретних справ, визначення конкретних термінів виконання і відповідальних осіб за їх проведення.

3. Принцип оптимальності пов'язаний з трьома важливими обставинами у плануванні виховної роботи. 1) Педагог як організатор дозвілля повинен знайти найкращий варіант участі дітей та дорослих у колективній роботі з планування. 2) Результатом цієї спільної діяльності мають стати модельні уявлення про оптимальний варіант побудови життєдіяльності в школі та виховного процесу в ній. 3) Педагог має вибрати оптимальний варіант форми та структури самого плану виховної роботи, щоб створюваний

документ був зручним для використання у повсякденній роботі. План роботи не повинен бути догмою - він має бути керівництвом до дії.

4. Принцип діалогу означає, що діалог дій, думок, мотивів учасників планування є необхідною умовою підготовки оптимального варіанту плану. Уважне ставлення до думки кожного члена колективу, фіксація та врахування різних поглядів мають суттєве значення для визначення повнішого спектру можливих шляхів та способів організації майбутньої життєдіяльності шкільного співтовариства.

5. Принцип індивідуальності. Учасники планування виховної роботи мають спрямовувати свої зусилля на створення модельних уявлень про виховну систему школи, в якій індивідуальність кожного учня є цінністю, а процес її розвитку та прояву - одним із головних завдань системи, що моделюється. Принцип індивідуальності передбачає також і врахування індивідуальних особливостей дітей та дорослих у ході організації колективної діяльності з розробки плану (програми).

6. Принцип науковості - ця вимога полягає в тому, що в процесі складання плану (програми) слід опиратися на наукові уявлення про сутність, рушійні сили та закономірності процесу виховання й розвитку дитини, на теоретичні положення сучасних педагогічних концепцій про виховання, технологічні розробки вітчизняних та зарубіжних вчених.

7. Принцип неперервності. Характерною рисою планування є його неперервність. Затвердження плану (програми) роботи педагога може свідчити лише про відносну завершеність процесу планування. Після його складання до плану в процесі роботи можуть вноситися корективи, адже виховна система школи - це «живий організм», в якому змінюються інтереси, потреби, ціннісні установки дітей та дорослих, коректуються міжособистісні стосунки, з'являються нові контакти з навколишнім соціальним та природним середовищем. Все це зумовлює внесення змін до плану виховної діяльності класного керівника, вихователя, педагога як організатора дозвілля в соціумі.

Нині особливо актуальним є фундаментальне методологічне положення видатного українського психолога Г.С.Костюка про те, що **виховувати - означає проектувати поступове становлення якостей особистості і керувати здійсненням накреслених проектів.**

Ефективність проектування виховного процесу визначається такими організаційно-педагогічними умовами:

- забезпечення пріоритетності виховання серед педагогічних пріоритетів;
- сприйняття, усвідомлення й реалізація педагогічними працівниками нової парадигми виховання;

- створення й цілеспрямоване використання виховного середовища;
- врахування у процесі складання проекту регіональних особливостей, специфічних умов діяльності навчального закладу.

У сучасній педагогічній практиці спостерігається кілька підходів до аналізу виховної роботи: описовий, полярно-оцінний, проблемний, системний, особистісно-орієнтований. У деяких інноваційних навчальних закладах освіти успішно реалізуються принципи особистісно-орієнтованого підходу, які визначають специфіку педагогічного аналізу виховної роботи педагога. За даного підходу акцент в аналітичній діяльності робиться на таких аспектах:

- розвиток особистості дитини;
 - становлення та прояв індивідуальних особливостей школярів;
 - особисті досягнення учнів;
 - формування в школі сприятливого середовища для розвитку учнів;
- функціонування системи медично-психологічного й соціально-педагогічного

забезпечення процесу розвитку школярів.

У процесі розробки програми виховної роботи та поетапного планування її реалізації рекомендується керуватися положеннями Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні, яка визначає стратегію виховання підростаючого покоління в умовах становлення громадянського суспільства у незалежній Україні і спрямована на «...реалізацію соціальної функції виховання - забезпечення наступності духовного і морального досвіду поколінь, підготовки особистості до успішної життєдіяльності».